

Теорія конфлікту як методологічна засада правозахисної діяльності

Н.П. Свиридюк
кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник секретаріату Вченої ради Національної академії внутрішніх справ

У статті розглянуто актуальні питання розуміння структури юридичного конфлікту та можливості її використання у сфері правового захисту.

В статье рассмотрены актуальные вопросы понимания структуры юридического конфликта и возможности ее использования в сфере правовой защиты.

The article deals with current issues of understanding the structure of legal conflict and its use in the field of legal protection.

Ключові слова: юридичний конфлікт, правовий конфлікт, соціальний конфлікт, структура конфлікту, правовий захист.

Постановка проблеми

Аналіз стану суспільних відносин у сучасному трансформованому суспільстві свідчить про необхідність удосконалення окремих теоретичних положень теорії юридичного конфлікту (суб'єктивна сторона, соціальний простір), надання їм рис прагматичності, що дасть змогу, з одного боку, сформулювати нові наукові проблеми, а з іншого – розкрити методологічні властивості та прикладний характер теоретичних правових положень для політичної, економічної або духовної сфери життя суспільства [1, с. 34–170].

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Питання правового, соціального або юридичного конфлікту вже неодноразово ставали предметом наукових дискусій представників таких галузей знань, як соціологія, філософія, правознавство тощо, які привертати увагу до рис спільного та відмінного між соціальним конфліктом і правовим, до структури конфлікту, його внутрішніх та зовнішніх параметрів тощо. Зокрема, найбільш відомими в галузі юридичної конфліктології є праці А. Я. Анцупова, Л. М. Герасіна, М. І. Панова, М. В. Примуша, Н. П. Свиридюк, А. І. Шипілова та інших [2, с. 1–2], у яких закладено методологічну основу розуміння конф-

лікту як правового та водночас соціального явища, охарактеризовано його видову класифікацію, структуру, роль у соціальному середовищі, засоби подолання тощо.

Невирішені частини загальної проблеми

Проте недостатньо висвітленими залишаються питання класифікацій соціального та правового конфліктів, а особливо ролі класифікаційного методу в пізнанні та вирішенні юридичного конфлікту в процесі правозахисної діяльності.

Також не повною мірою охарактеризовано інструментальну роль теоретичної моделі конфлікту як структурованого явища для сфери правового захисту, що й обумовило актуальність обраної теми.

Формулювання цілей статті

Отже, метою статті є висвітлення ролі та значення класифікації юридичного конфлікту, його структурної характеристики у вирішенні практичних завдань, що виникають у сфері професійної діяльності юристів.

Досягненню зазначеної мети сприятиме вирішення таких пізнавальних завдань, як характеристика поняття юридичного конфлікту та існуючих наукових позицій з цього приводу; виз-

начення основних параметрів структурних елементів та умов, за яких вони набувають рис юридичності, завдяки яким складається фактична можливість здійснення юридичної кваліфікації, провадження по справі, прийняття правозастосовного рішення тощо.

Методологічною базою вирішення визначених (вищезгаданих) завдань є основи теорії юридичного конфлікту щодо його структурної характеристики, а також засади теорії юридичної діяльності, що дадуть змогу пов'язати окремі сторони або складові юридичного конфлікту із завданнями правозахисної діяльності.

Виклад основного матеріалу дослідження

У процесі правового захисту, що пов'язується з подоланням конфліктної ситуації, представники юридичних служб, організацій та установ стикаються з проблемами тлумачення нормативних актів, юридичною кваліфікацією, що дає їм змогу більш ефективно виконувати функцію посередництва в досягненні консенсусу, мирової угоди, роз'яснювати соціальне значення окремих вчинків учасників юридичного конфлікту, їх можливі правові наслідки.

Правники у вирішенні зазначених завдань користуються загалом спеціальними юридичними конструкціями, у тому числі й теоретичною конструкцією структури юридичного конфлікту, методологічне значення якої полягає в доповненні та реконструюванні юридичних фактів, що підлягають доведенню на користь підзахисного.

На жаль, поки що не йдеться про вироблення певних методичних рекомендацій щодо роботи правозахисника, але так чи інакше риса конфліктності характеризує сферу правового захис-

ту, де формується юридичний конфлікт, а значить – поряд із юридичною кваліфікацією життєвих ситуацій для досягнення справедливого рішення є доцільним використовувати й конфліктологічну характеристику, особливо у випадках захисту щодо кримінального правопорушення.

Найчастіше конфліктологічна характеристика здійснюється за допомогою класифікаційних рядів та відповідних до них критеріїв [3]. Але поряд з цим застосовується конструкція структури юридичного конфлікту, що досить широко обговорюється в сучасній юридичній літературі [4] і також сприяє успішному вирішенню правових спорів у практичній діяльності юристів. Структурна характеристика юридичного конфлікту здійснюється за допомогою таких категорій, як: суб'єкт, об'єкт, суб'єктивна сторона, соціальні параметри конфлікту, умови, засоби, наслідки тощо.

Головним і найважливішим елементом структури вважається суб'єкт юридичного конфлікту, як особа, носій загальносоціального та індивідуального інтересу, що вступив у конфліктні відносини з іншою стороною та з переведенням конфлікту у сферу правового регулювання набув юридичних властивостей.

Юридичними властивостями соціальні суб'єкти наділяються лише в тому разі й за тих умов, якщо переходять у стан (категорію) суб'єктів права – тобто можуть бути носіями юридичних прав та обов'язків, вступають у правові від-

Соціальна та юридична характеристика учасників (S) юридичного конфлікту

Явище	Соціальна характеристика	Юридично значущі риси
Суб'єкт або учасник конфлікту	Окремі люди, їх об'єднання, соціальні спільноти, державна організація місцевого самоврядування, органи державної влади	- фізична особа, юридична особа; - наявність правосуб'єктності; - загальний суб'єкт, спеціальний суб'єкт; - індивід, група осіб; - громадянин, іноземець, апатрид, біпатрид

носини. Це означає, що їх життєдіяльність значною мірою знаходяться у сфері правового регулювання, здійснюється за допомогою правових засобів, процедур та у правових формах, у тому числі у випадках виникнення спірних (конфліктних) ситуацій.

Ураховуючи численність правових зв'язків та достатньо чітку визначеність і диференційованість правового статусу соціальних суб'єктів, можна з високою вірогідністю передбачити, що переважна кількість спірних ситуацій за їх участю вирішується за допомогою правової форми, хоча сам спір зароджується поза межами правого процесу. У свою чергу, правова форма передбачає наявність у суб'єктів юридично значущих властивостей, знання або доведення існування яких є необхідною умовою вирішення конфлікту відповідно до вимог права.

У своїй професійній діяльності юристи-практики мають справу не просто з людьми або їх об'єднаннями, що на абстрактному рівні характеризуються як суб'єкти або учасники конфлікту, а з такими індивідами та організаціями, які для подальшого використання правової процедури мають володіти низкою юридичних властивостей. Законодавець, визначаючи ці властивості для потенційних учасників юридичного конфлікту, використовує такі категорія, як: фізична особа, юридична особа, посадова або службова особа, громадянин, іноземець, біженець тощо, визначаючи заздалегідь суб'єктивні можливості того чи іншого учасника правових (конфліктних) відносин.

Урахування тієї чи іншої властивості суб'єкта тим більше має значення, якщо юридичний конфлікт завершується не завдяки переговорам та консенсусу, а шляхом прийняття правозастосовного рішення, підготовка якого вимагає відповідної юридичної процедури, можливих обмежень правового статусу або покладанням на суб'єкта додаткових обов'язків.

Невід'ємною характеристикою юридичного конфлікту як складного та структурованого явища є особливості суб'єктивної сторони, які дають змогу

визначатись не тільки зі специфікою конфліктних відносин, а й дати правову оцінку поведінці окремих суб'єктів, передбачити можливі варіанти розвитку подій, прийняття управлінського рішення щодо особи, яка набула статусу учасника юридичного конфлікту.

Під суб'єктивною стороною конфлікту розуміють оцінку конфлікту, що формується на рівні індивідуальної та колективної свідомості суб'єкта, з погляду його функціональної спрямованості, а також визначення місця і ролі суб'єкта в цьому конфлікті. Варто лише зазначити, що конфліктні дії індивідів та груп людей завжди підпорядковані мотиву, вони здійснюються заради того, щоб досягти суб'єктивної мети, та завжди окреслені особистим сенсом. Якщо у звичайній неконфліктній юридично значущій ситуації особистість здійснює правомірні вчинки без акцентуації мотивів, завдяки сформованій у ній раніше правовій настанові (готовності діяти в межах правової регламентації), то під час конфлікту в юридичній галузі, окрім настанов, поведінку суб'єктів визначає і мотивація [5, с. 14–18].

Кожна зі сторін, вважаючи свої дії правильними, а отже, справедливими, спрямовує зусилля на захист власного інтересу, який, перебуваючи у сфері правового регулювання, набуває ознак інтересу правового, що створює для суб'єктів можливість перейти від захисту взагалі до його правової форми, залучити професійних правозахисників.

Привертає увагу той факт, що конструктивні характеристики суб'єктивної сторони юридичного конфлікту та суб'єктивної сторони правопорушення (яке по суті є конфліктом) дуже схожі та визначаються за допомогою таких категорій, як мета, мотив. Щоправда, теоретична модель складу правопорушення дещо складніша, оскільки виконує дуже важливу функцію юридичної кваліфікації суспільно небезпечних діянь. Отже, суб'єктивна сторона юридичного конфлікту, як елемент його структури, дає змогу скласти більш точну картину подій, доповнити її інформативно за рахунок психологічної

характеристики. Проте у правозахисній діяльності аналіз та аргументація мотиву, мети, психічного ставлення особи до дії або її результату вимагають наявності професійних навичок та знань, відповідного життєвого досвіду, іноді проведення психологічної експертизи.

У результаті звичайна психологічна складова конфлікту набуває виключного значення, якщо професійно аналізується з використанням конструкцій теорії правової поведінки. Доведення наявності або відсутності однієї з психологічних рис, що є функцією захисту, тягне за собою настання або виключення правових наслідків, що входили до правозахисних завдань.

Певний інтерес у ракурсі обраної тематики для сфери правового захисту становить питання об'єкта захисту, який у різних аспектах можна співставити зі схожими або ідентичними явищами. Так, наприклад, визначаючи об'єкт правового захисту, адвокат або представник потерпілого звертаються до наукових конструкцій структури правовідносин, де як структурний компонент виокремлюється об'єкт складу правопорушення, де є потреба визначення об'єкта та предмета, а також до складу юридичного конфлікту. Отже, у ході дослідження фактичних обставин справи, намагаючись ознайомитися з істинними причинами спору, захисник у процесі інтелектуальної діяльності використовує декілька понять об'єкта: об'єкт захисту; об'єкт юридичного конфлікту; об'єкт правовідносин; об'єкт правопорушення. Кожний із них дає можливість охарактеризувати життєву ситуацію в різних площинах, що відповідає принципів всебічності вивчення ситуації, обґрунтованості прийнятого рішення та справедливості [6, с. 321–422; 7, с. 52].

Якщо об'єкт у галузі правових відносин – це завжди повний ресурс (матеріальна чи духовна цінність), що знаходиться у сфері правового регулювання, на заволодіння, споживання або захист якого спрямовується активність суб'єктів права, то щоб стати об'єктом юридичного конфлікту, цей ресурс

повинен знаходитись у центрі перехрещення інтересів різних соціальних суб'єктів.

Слід визначити декілька специфічних моментів, що відображають особливості об'єкта юридичного конфлікту. По-перше, ці об'єкти не обов'язково повинні мати правові ознаки, як, наприклад, предмети власності, але одержати їх законно (зокрема, право користуватися цим об'єктом) можна тільки через юридичну процедуру. По-друге, нерідко в юридичному конфлікті об'єкт має неподільний характер: тобто право на будь-що. Така ситуація вимагає вироблення та прийняття принципово полярних рішень (на користь лише одного з претендентів), або юридично закріплених процедур спільного володіння (користування) об'єктом. Нарешті, по-третє, юридичний конфлікт може фактично і не мати об'єкта, отже, це буде безоб'єктний конфлікт. Наприклад, коли має місце ситуація гострого теоретико-правового спору (когнітивний юридичний конфлікт), або йде боротьба за міжособистісне домінування в організації, що лише поступово набуває правових ознак.

Оскільки об'єкт конфлікту стосується статусу особи, його інтересів або соціальних цінностей, то всі ці елементи можуть бути врегульовані правом, і в цьому випадку сам конфлікт набуває правового аспекту. Так, у трудовій суперечці, що стосується звільнення з роботи, неминуче фігурують трудові правовідносини, і всі основні розбіжності між суб'єктами розв'язуються юридичним шляхом. Значне правове наповнення мають конфлікти міжнародного характеру, об'єкти яких звичайно пов'язані з інтересами, що закріплюються нормами міжнародного права або відповідними міждержавними угодами [7].

Об'єктом юридичного конфлікту можуть виступати відносини, що пов'язані з будь-яким елементом соціально-правової реальності і визначають цільові установки особистих, групових, суспільних, державних інтересів.

Якщо об'єкт соціального конфлікту та об'єкт юридичного конфлікту мо-

жуть не співпадати за своїми понятійними характеристиками, то об'єктивна сторона цілком співпадає. Змістове співвідношення спостерігається також із об'єктивною стороною складу правопорушення, що по суті є одним із видів юридичної форми соціального конфлікту. Так, наприклад, Т.В. Худойкіна вказує на те, що об'єктивною стороною юридичного конфлікту є зовнішні дії, які можуть бути як юридично нейтральними, так і юридично значущими [5, с. 14–18].

Слід погодитися з позицією, що в контексті визначення структури юридичного конфлікту ми можемо спостерігати різноманітні дії, які вказують на динаміку соціальної взаємодії, що з позицій закону можна охарактеризувати як нейтральні. Проте для юридичної процедури, здійснення юридичної кваліфікації за основу беруться ті дії, які мають правове значення та які свідчать про наявність або відсутність ознак об'єктивної сторони. У процесі захисту правова позиція потерпілого або обвинуваченого, підозрюваного може бути кардинально протилежною відносно обвинувачення, а тому метою захисту в процесі доведення істини може бути спростування окремих ознак об'єктивної сторони. Це завдання вирішується більш успішно, якщо до уваги беруться додаткові ознаки об'єктивної сторони юридичного конфлікту – юри-

дично нейтральні дії та перспективні наслідки, що дають змогу доповнити аргументацію наявності або відсутності причинно-наслідкового зв'язку між дією та негативними наслідками.

Висновки

1. Ураховуючи динаміку суспільних відносин сучасного українського суспільства, яка значною мірою обумовлюється тенденціями інтеграції та глобалізації, привертає увагу той факт, що проблематика юридичного конфлікту не втрачає своєї актуальності, а навпаки – знаходить відображення в наукових працях представників різних галузей правових знань, а також у працях фахівців політичних наук, державного управління тощо. Основними проблемами, що висвітлюються в наукових дослідженнях, є питання типології юридичного конфлікту, його розвитку, умов та засобів попередження, виявлення або подолання тощо.

2. Разом з тим, практика правового регулювання в Україні потребує вирішення загальносоціальних проблем міжнародної співпраці, культурного або національного розвитку сучасного демократичного суспільства, ставить завдання вироблення дієвих механізмів зняття соціальних протиріч, а отже, надання теоретичним моделям прикладного характеру, що сприятиме стабілізації та гармонізації суспільного життя.

Список використаних джерел

1. Юридический конфликт: сферы и механизмы (Юридическая конфликтология) : монография / отв. ред. В.Н. Кудрявцев. – Ч. 2. – М., 1994. – 172 с.
2. Свиридюк Н.П. Філософсько-правові засади конфліктів у сфері професійної діяльності юриста : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к.ю.н. : спец. 12.00.12 «Філософія права» / Н.П. Свиридюк. – К., 2010. – 16 с.
3. Анцупов А.Я. Конфликтология: теория, история, библиография: учебн. для вузов / А.Я. Анцупов, А.И. Шипилов. – [3-е изд.] – СПб. : Питер, 2007. – 496 с.
4. Свиридюк Н.П. Класифікація конфліктів у професійній діяльності юриста / Н.П. Свиридюк // Науковий вісник Ін-ту держави і права ім. В.М. Корецького. – 2009. – №46. – С.40–46.
5. Худойкіна Т.В. Юридический конфликт: динамика, структура, разрешение : дис. к.ю.н. / Т.В. Худойкіна. – М., 1996. – 189 с.
6. Общая теория права : [курс лекций] / В.К. Бабаев и др. – Н. Новгород: НВШ МВД России, 1993. – 384 с.
7. Кривцова В.М. Юридичний конфлікт як феномен правової дійсності: дис. к.ю.н.: 12.00.12 «Філософія права» / В.М. Кривцова. – Х.: Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого, 2005. – 214 с.